

også smuttet med: Henrik Steffens var ikke fætter til Oehlenschläger, men til Grundtvig.

Det var Staby sidste sogneråd, der ved overgangen til den ny kommuneinddeling ønskede sognets historie skrevet, og det kunne næppe have fundet nogen bedre til at gøre det end Alfred Kaae. Vemodigt er det at tænke på, at denne levende bog skulle blive hans sidste.

H. K. Kristensen

Handsker, pels og kvindeskørt

OLE WARTHOE-HANSEN: RANDERS HÅNDVÆRKERLAV. *Fra lavenes opståen indtil deres ophævelse efter 1857, I-II. Mit Zusammenfassung auf Deutsch. Randers 1970. 287 s., 8 tavler. 68 kr.*

Da handskemagersvend Hans Zachariassen i 1698 søgte optagelse i Peltsner- og Handskemager Lauget i Randers, fremlagde han som mesterstykke de i overskriften nævnte effekter for byens magistrat. Mesterstykket blev godkendt, og han indtrådte hermed i det håndværkerlav i Randers, der i litteraturen har været genstand for størst opmærksomhed, og hvis produkter – de berømte Randershandsker – flere gange har givet anledning til omtale af lavets forhold. En lignende interesse har de øvrige af håndværkerlavene i Randers ikke kunnet vække, og hidtil er de da også alle blevet ret så stedmoderligt behandlet i litteraturen.

Dette rådes der nu bod på. I sin bog »Randers Håndværkerlav« beskæftiger Ole Warthoe-Hansen sig med alle de håndværkerlav, der gennem tiden har været i Randers. Først behandles i bind I de enkelte lav hver for sig. Forfatteren giver en beskrivelse af mesterlavene, deres opståen, deres udvikling og afvikling samt deres funktion som begravelleskasse. Endvidere får man en beskrivelse af de til mesterlavene knyttede svendebroderskaber. Dernæst behandles – på tværs af fagene – mestrenes, svendenes og læredrengenes særlige kår og indbyrdes forhold og til sidst fortælles om lavsinventaret og dets betydning. Bind II indeholder det meget omfattende dokumentariske materiale: En del lavskræer, fortegnelse over og beskrivelse af mesterlavenes og svendebroderskabernes inventar, 14 statistiske oversigter samt noter til begge bind. Det letter læsningen betydeligt og er meget påskønnelsesværdigt. Det andet bind afsluttes med person-, sted- og sagregister til begge bind.

De tre gamle Randerslav, smedelavet, skrædderlavet og skomagerlavet, var alle oprettet, før der med enevældens håndværkerlovgivning i 1680-erne indledtes en ny tid for dansk lavsvæsen. At dømme ud fra lavsarkiverne synes Randerssmedene at have været organiseret allerede i 1468. Skræddernes lav eksisterer

før 1611, og i 1582 nævnes skomagerlavet første gang. Allerede nogle år tidligere foreligger der dog tegn på en håndværksorganisation hos skomagerne.

Bortset fra at skomagerlavets skrå fra 1668 indeholder bestemmelser om, at enhver, der ønsker optagelse i lavet, skal fremlægge mesterstykke som bevis for sin dygtighed, synes de tre lav at have efterlevet tidligere tiders håndværkerlovgivning (efter recessen af 1643 måtte der ikke kræves mesterstykke som betingelse for optagelse i et lav). Med forordningen af 23. december 1681, »Om Laugene udi Kiøbstæderne i Danmark og Norge«, ophævede regeringen med ét slag de gamle lavsordninger. Fra nu af var det kun monarken og ikke den lokale øvrighed, der kunne give lavsbevilling. Trods dette er bagerlavet i Randers det eneste af byens lav, der, da dette blev indrettet i 1726, fik kongeligt konfirmerede lavsartikler. De tre gamle lav fortsatte deres virksomhed, og der foreligger ikke vidnesbyrd om, at der er sket nogen officiel lavsfornyelse. Snedkerlavet, handskemagerlavet, feldberederlavet og hattemagerlavet, der alle oprettedes i 1680-erne, i årene efter lavsreformen, fik deres oprettelse bekræftet på Randers Rådhus. Murerne fik deres lavsbevilling af stiftamtmanden i 1739, og om det juridiske fundament for bødkerlavet, der stiftes før år 1800, vides der intet.

Det er uvist, om der har været noget anerkendt rebslagerlav i Randers. I første halvdel af det 19. århundrede dannes en sammenslutning af rebslager-svende, hvis tidligste vidnesbyrd er et herbergsskilt fra 1817. Svendebroderskabet var anerkendt af magistraten i Randers, og i broderskabets artikler kan man finde oplysninger, der peger hen på et mesterlav. Rebslagermestrene måtte imidlertid lade deres læredrenge afslutte læretiden hos mestre fra anerkendte rebslagerlav – bl. a. i Århus – så deres sammenslutning har formentlig været af mere privat karakter.

Det er ikke blot med hensyn til lavsbevillingerne, der har været uoverensstemmelser mellem lovgivningen og dens praktiske gennemførelse i administrationen. I følge den tidligere nævnte forordning af 23. december 1681 var alle svendebroderskaber og -sammenslutninger blevet forbudt. Alligevel har der under alle mesterlav i Randers været en eller anden form for svendesammenslutning. Heraf var nogle tilmed stadfæstede af byens magistrat.

Der var ikke for Randerslavene fastsat nogen øvre grænse for, hvor mange mestre, der måtte være i de enkelte lav. Teoretisk kunne enhver svend, der ønskede det, efter et vist åremål som var fastsat i lavsartiklerne, gøre mesterstykke, tage borgerskab og lade sig indskrive som mester i et af byens lav. I praksis viser det sig imidlertid, at mestrene, der var lavenes bærende element, kunne gøre mesterprøven så vanskelig, at man fik en begrænsning i tilgangen til lavene. Hos snedkerne bliver det efter 1840 så bekosteligt at gøre mesterstykke, at svendene i 1853 udfærdiger en klage til indenrigsministeriet. Snedkersvendene mener, at mesterprøven bør forenkles således, at udgifterne ved denne nedskæres fra 200 rbd. til 50 rbd.

Skomagerlavet i Randers var det talrigeste af byens lav. Fortegnelsen over

mestre indskrevet i lavet i tiden 1750–1859 suppleret med oplysninger fra borgerskabslisten 1683–1749 viser, at der i perioden 1683–1859 har været 321 skomagemestre i byen. Skrædderlavet tæller i tiden 1690–1859 i alt 175 mestre og som nr. tre kommer snedkerlavet med 111 indskrevne mestre. For bagerlavets og smedelavets vedkommende er antallet af mestre, der fra 1683–1859 har nedsat sig i byen, henholdsvis 95 og 79.

I antal viser handskemagerne sig som nr. to, hvis man kun betragter perioden 1683–1795. I denne årrække er 79 handskemagemestre anført i borgerskabslisterne, og i årene omkring 1700 indskrives i handskemagerlavet flere mestre end i skomagerlavet. Beregnet for tidsrummet 1683–1759 – i dette ligger handskemagerfagets store blomstringsperiode – er tilgangen af mestre til de to lav nøjagtig ens, idet der indskrives 71 mestre i hver.

Feldberederlavet tæller 58 mestre, hattemagerlavet 54 og de øvrige lav: murerlavet, bødkerlavet og rebslagerlavet, har kun haft et mindre antal mestre.

Som afslutning på sit tværfaglige afsnit om mestrene har Ole Warthoe-Hansen nogle overvejelser om mestrenes fødesteder, hvor lang tid en lavsmester virkede i sit fag og hvor stor en arbejdsstyrke, der var knyttet til hans værksted. M. h. t. fødesteder er både borgerskabslisternes og lavsarkivernes oplysninger så spredte, at man ikke kan danne sig et nøjagtigt statistisk billede af, hvor mestrene er født. Tendensen blandt skræddermestrene og handskemagemestrene synes dog at være, at knap halvdelen er født i Randers, knap en femtedel på landet og de øvrige i andre købstæder og i København. Ganske enkelte er født i Tyskland og Norge. M. h. t. lavsmesteren og hans arbejdsstyrke er det muligt ud fra skomagerlavets arkiv nogenlunde at danne sig et billede af det »gennemsnitlige« skomagerværksted i tiden 1770–1859. Skomagermesteren har almindeligvis stået i lavet i ca. 25 år. I denne periode har han haft 3,6 læredreng og 8,3 svend. Med en gennemsnitlig læretid på 6 år har gennemsnitsmesteren i næsten hele den tid, han har været mester, haft en dreng i lære. Da man ikke har oplysninger om, hvor lang tid en skomagersvend stod i arbejde, kan man ikke finde frem til, hvor mange svende, der i gennemsnit har været på et værksted. Til belysning af dette problem kunne man formentlig have fundet oplysninger i folketællingerne, men disse har Ole Warthoe-Hansen ikke inddraget i sin undersøgelse.

Efter endt læretid fik læredrengen sit lærebrev og blev under en ceremoni optaget i svendenes organisation, broderskabet. Han kunne nu arbejde som svend. Først ved plakat af 4. juli 1815 bliver svendeprøver almindelige i provinsbyerne – svendeprøver var indført ved de københavnske lav i 1762 – og der skulle fra da af gå endnu ca. 5 år før man hører om svendeprøver i Randers.

Organisatorisk var svendenes broderskaber undergivet mesterlavene. Trods interesseforskelle mellem mestre og svende, der udgjorde den vigtigste del af håndværkenes arbejdskraft, ser det ud til at samarbejdet mellem de to grupper er forløbet uden større gnidninger. Kun i ét tilfælde giver lavsarkiverne oplysninger om en egentlig konflikt, der opstår mellem skomagermestrene og deres

stridige svende. De sidste ville løsrive sig fra mesterlavet og udbygge deres egen stilling. Ved magistratens hjælp bilægges striden, og skomagersvendene var nu kun pligtige til at efterkomme magistratens krav, når denne ønskede oplysninger om broderskabets økonomi. De øvrige svendesammenslutninger stod økonomisk til ansvar for deres overordnede mesterlav, så faktisk var det lykkedes skomagersvendene at løsrive sig fra mesterlavet.

Gennem protokoller 1667–1850 for skomagersvendenes broderskab får man et glimrende billede af de tilrejsende svendes antal og deres herkomst. I den nævnte periode har skomagermestrene i Randers antaget 2776 svende, heraf kender man hjemstedet for 2425. Af disse udgør de tilrejsende svende 50–75 % gennem hele perioden, 12,2 % kommer fra København, 9,8 % fra øerne, 21,7 % fra jyske købstæder, 1,5 % fra andre steder i Jylland og 3,9 % fra Sønderjylland. Fra udlandet kommer 14,1 %, der fordeler sig med 2,7 % på Holsten, Launborg og Hamborg, 4,7 % fra Tyskland og Mellemeuropa, 4,8 % fra Norge og 1,9 % fra Sverige. 31,7 % af svendene havde hjemsted i Randers. For snedkersvendenes vedkommende viser det sig, at af de svende, der fik arbejde hos mestre i Randers i perioden 1758–1809 hører næsten halvdelen hjemme i selve Randers by, over 15 % kom fra hovedstaden og mere end 25 % ankom fra Århus, Ålborg, Viborg og Horsens. Det var ikke alle rejsende svende, der fik arbejde i Randers. Mange måtte, efter at have modtaget geskænk (rejseunderstøttelse) af svendenes broderskab, forlade byen igen. Fra 1851–1862 gik 397 rebslagersvende gennem Randers uden at få arbejde. Alene i 1858 var der 72 rejsende svende, der fik geskænk fra rebslagersvendenes broderskab. Også bagersvendene havde store udgifter i form af geskænker. 1780–1819 er der kun 3–4 svende i gennemsnit pr. år, der modtager økonomisk hjælp fra bagersvendenes broderskab, fordi de ikke kan få arbejde i byen. Men efter 1820 stiger antallet af vandrende bagersvende og 1860–62 må bagersvendene give geskænk til ikke mindre end 300 personer.

Ud over at give rejseunderstøttelse til vandrende svende gav broderskabet også sygdomsunderstøttelse. Hos snedkersvendene skulle den syge svend give meddelelse til ladesvenden, der herefter sørgede for at han fik hjælp og støtte. En opgørelse over bagersvendenes udgifter 1838–62 viser, at næsten halvdelen af disse gik til sygeforplejning, læge, medicin og begravelse.

I forordningen af 6. maj 1682 fastsættes en række bestemmelser om læredrengenes vilkår. Bl. a. hedder det, at når en dreng kommer i lære, »skal skriftlig Contract derom opsættes,« og at »samme Contracter Ord fra Ord indføres i den Bog, som Oldermændene dertil skal holde . . .« Af kontrakterne, der blev indgået mellem læredrengens formynder, hans fremtidige mester og oldermændene for det lav han trådte ind i, fremgår det, hvilke forpligtelser læredrengen havde over for sin mester – og omvendt – samt hvilke straffe læredrengen var henfalden til, hvis han ikke overholdt kontrakten. Mesteren skulle ifølge mange af lærekontrakterne holdes »skadesløs i alle Maader«, og selv om han kunne drages til ansvar for misligholdelse af sine kontraktlige pligter, er

der ikke i lævsarkiverne fra Randers oplysninger om, at noget sådant er sket. I smedelavet blev 1690–1859 indskrevet 586 læredrenge, heraf er der kun angivet fødested for de 137. Ca. 50 % af disse kom fra Randers, ca. 30 % fra landet og ca. 20 % fra andre byer. For skrædderlavets vedkommende kendes fødestederne for 80,6 % af de 707 læredrenge, der blev indskrevet i lavet i perioden 1640–1859. Knap en tredjedel af disse er født i Randers by, godt halvdelen på landet og resten i andre byer samt i København.

Ser man på fødestederne for læredrenge indskrevet i smede-, skrædder-, handskemager-, feldbereder og bagerlavet under ét, viser det sig, at for i alt 1990 indskrevne drenge er der angivet fødested for 1136. Heraf er 40,3 % født i Randers, 13,9 % i andre jyske købstæder og 41 % i de jyske landdistrikter. Størsteparten af de læredrenge, der var født i de jyske landdistrikter, kom fra Randers' nære opland. 31 % af disse var født i Sønderhald og Galten herreder.

»Randers Håndværkerlav« bygger på en omhyggelig gennemgang af Randerslavenes arkiver og lavsinventar. Ole Warthoe-Hansen har udnyttet det store arkivmateriale meget sikkert, men han har ikke draget andet arkivalsk materiale ind i sin undersøgelse. Dette præger naturligvis fremstillingen. Bl. a. får man gennem den »tværfaglige« behandling af mestre, svende og læredrenge indtryk af forholdene mellem disse grupper, men ikke disses forhold til og placering blandt de Randersborgere, der ikke var håndværkere. Imidlertid har det heller ikke været forfatterens mening at behandle sit emne ud fra den synsvinkel. Når Ole Warthoe-Hansen i forordet til sin bog skriver, at formålet med undersøgelsen har været at give en beskrivelse af håndværkerlavene i købstaden Randers, må man sige, at han har nået sit mål på en givende måde.

Per Malmberg Jensen